

УДК 159.916

Алімов О.Ф. Начальник Управління соціально-гуманітарної роботи та психологічного забезпечення МНС України полковник внутрішньої служби

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ І ПІДРОЗДІЛІВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті відображені правові засади, сучасний стан, проблемні питання та перспективи розвитку служби психологічного забезпечення МНС України.

Ключові слова: служба психологічного забезпечення МНС України.

Закон України “Про правові засади цивільного захисту” (ст. 6) визначає, що “з метою ефективної реалізації завдань цивільного захисту, центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підпорядковані їм сили і засоби, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, добровільні рятувальні формування здійснюють оповіщення та інформування, спостереження і лабораторний контроль, укриття у захисних спорудах, евакуацію, інженерний, медичний, психологічний, біологічний, екологічний, радіаційний та хімічний захист”.

Відповідно ст.16 Закону України „Про аварійно-рятувальні служби” “Центральний орган виконавчої влади з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи у сфері рятувальної справи... забезпечує та відповідає у встановленому порядку за додержання необхідного фізичного та психологічного рівня підготовки рятувальників...”. За Концепцією соціально-гуманітарного розвитку організація психологічного забезпечення життєдіяльності сил цивільного захисту покладається на ГУ(У) МНС України в регіонах.

За п’ять останніх років Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи видало ряд нормативно-правових документів, які істотно вплинули на розвиток психологічної служби.

Серед них такі:

- Наказ МНС України від 23.02.2004 р. №89 „Про затвердження Інструкції з організації психологічного забезпечення службової діяльності аварійно-рятувальних служб” (Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 15 березня 2004 р. за №323/8922).

- Наказ МНС України від 10.04.2003 р. № 103 „Про затвердження Положення про кабінет психологічного розвантаження особового складу державної пожежної охорони”.

- Наказ МНС України від 14.01.2004 р. №14 „Про удосконалення порядку вивчення та відбору кандидатів на службу на посади рядового і начальницького складу МНС України”

- Наказ МНС України від 14.01.2004 р. №104 „Про затвердження Інструкції про професійно-психологічний відбір кандидатів на навчання до вищих пожежно-технічних навчальних закладів МНС України”

- Наказ МНС України від 10.04.2003 р. №106 „Про затвердження Положень „Про відділення групи психологічного забезпечення державної пожежної охорони МНС України” та „Про психологічне супроводження навчально-виховного процесу у пожежно-технічних навчальних закладах МНС України”.

- Наказ МНС України від 10.04.2003 р. №187 “Про затвердження Концепції розвитку служби психологічного забезпечення”.

Виходячи з вимог перерахованих документів основними завданнями психологічного забезпечення службової діяльності є:

- забезпечення належного психологічного рівня підготовки працівників;

- надання допомоги керівникам усіх рівнів щодо створення ефективної системи забезпечення психологічної надійності особового складу;

- сприяння поліпшенню кадрового потенціалу підрозділів шляхом професійної орієнтації кандидатів на службу і навчання у вищих навчальних закладах МНС України та їх професійно-психологічного відбору на підставі вивчення комплексу знань, умінь і особистісних якостей, систем потреб та мотивації, необхідних для виконання професійної діяльності;

- сприяння покращенню якісного складу керівної ланки служби шляхом психологічного вивчення кандидатів на керівні посади, надання психологічних рекомендацій щодо формування резерву кадрів

на висування за такими поведінковими характеристиками як професіоналізм, лідерство, доступність, самоконтроль, інтелект;

– впровадження нової комплексної форми професійно-психологічної підготовки персоналу - тренінгових технологій, формування у працівників відповідних професійно-важливих психологічних якостей, психологічної стійкості, навичок безпечної поведінки, уміння вирішувати свої психологічні проблеми та управляти конфліктними ситуаціями з урахуванням особливостей несення служби, а саме: при гасінні пожеж, рятуванні людей, наданні допомоги в ліквідації наслідків аварій, катастроф і стихійного лиха;

– вивчення соціально-психологічного клімату в колективах з метою визначення основних чинників, які мають вплив на діяльність кожного його члена та надання консультативної допомоги керівникам усіх рівнів у формуванні необхідного рівня сприятливості соціально-психологічного клімату шляхом створення умов високої вимогливості й взаємодопомоги;

– проведення психопрофілактичної роботи, спрямованої на зміцнення й відновлення соціально-психологічного благополуччя працівників, попередження виникнення соціально-психологічної та особистісної дезадаптації;

– здійснення організаційних і методичних заходів щодо посилення впливу психологічного забезпечення на досягнення позитивних результатів службової діяльності, застосовуючи психологічні знання у вирішенні службових завдань;

– психологічний аналіз причин та умов виникнення психологічних травм, підготовка пропозицій до методичних рекомендацій щодо їх попередження;

– психолого-педагогічне супроводження навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах та учбових підрозділах початкової підготовки працівників, при цьому використовуючи знання вікової, екстремальної та інженерної психології.

– участь у фундаментальних та прикладних наукових дослідженнях з проблем психологічного забезпечення;

– психологічне забезпечення службової діяльності особового складу спрямоване на формування та розвиток психологічних знань, умінь, навичок, які дозволяють професійно грамотно та ефективно досягати цілі, поставлені перед рятувальними службами.

Крім того, на психологічну службу МНС у відповідності з Законом України “Про правові засади цивільного захисту” покладено надання невідкладної психологічної допомоги потерпілим (ст.5), запобігання або зменшення ступеня негативного психологічного впливу на населення та своєчасне надання ефективної психологічної допомоги, що передбачає здійснення наступних заходів:

- планування діяльності та використання існуючих сил і засобів підрозділів психологічного забезпечення спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань цивільного захисту;
- своєчасне застосування психопрофілактичних методів;
- виявлення за допомогою психологічних та соціологічних методів чинників, що сприяють виникненню соціально-психологічної напруги;
- використання сучасних технологій психологічного впливу для нейтралізації негативного впливу на населення (ст.13).

Психологічною службою МНС вже набутий певний досвід роботи з населенням та постраждалими під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій як природного так і техногенного характеру (падіння літака поблизу Донецька, аварії в Алчевську та Дніпропетровську, розмінування території 275 бази МО біля с. Новобогданівка)

З метою забезпечення якісного виконання завдань, які стоять перед МНС України щодо забезпечення надійного захисту населення та територій від наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру була створена психологічна служба МНС.

Сучасний стан служби психологічного забезпечення.

Згідно з Концепцією психологічного забезпечення службової діяльності працівників апаратів та підрозділів МНС України в квітні 2006 році у Міністерстві створено відділ психологічного забезпечення та роботи з населенням, а на базі Університету цивільного захисту України науково-дослідну лабораторію екстремальної та кризової психології.

Серед фахівців психологічної служби 1 кандидат психологічних наук, 3 магістра, 2 співробітника займаються науковою діяльністю для здобуття наукового ступеня, 5 психологів не мають фахової освіти. Однак основною проблемою, яка стоїть перед службою психологічного забезпечення, є невідповідність кількості введених посад робочому навантаженню та низька заробітна платня.

На сьогоднішній день служба психологічного забезпечення налічує 117 посад, з яких заміщено 102, а 15 залишаються вакантними. Ці посади буде укомплектовано випускниками за рахунок випускників вищих навчальних закладів системи МНС.

На даний час в вищих навчальних закладах МНС функціонує дві кафедри психології, де навчаються майбутні фахівці психологічної служби МНС. З 2008 року УЦЗУ почне щорічно направляти до структурних підрозділів МНС по 30 фахівців за спеціальністю “Практичний психолог – спеціаліст у галузі екстремальної та кризової психології”, а з 2010 року ЛДУБЖД — по 27 фахівців за спеціальністю “Практична психологія”.

Втім вже зараз існує чимало проблем, які призначена вирішувати психологічна служба і серед них головна та пріоритетна – збереження життя і здоров’я працівників. Керівництво Міністерства стурбоване станом роботи з профілактики випадків загибелі серед особового складу, в першу чергу внаслідок самоушкоджень та самогубств.

Так протягом 2003-2007 років скоїли самогубство 22 працівника МНС:

- у 2003 - 1,
- 2004 - 4,
- 2005 - 6,
- 2006 - 9,
- 2007 - 2.

Основною причиною суїцидальних проявів серед особового складу є конфлікт на ґрунті сімейно-побутових стосунків.

Зріст суїцидальної активності свідчить про те, що заходи профілактичного впливу є малоефективними. Безпосереднім керівництвом не приділяється належна увага проблемам в сім’ях співробітників, згуртуванню підпорядкованих колективів, вмінню правильно реагувати на життєві негаразди та знаходити адекватні рішення для подолання проблем, не надається допомога молодим фахівцям в період адаптації до умов служби. Нажаль начальники не мають часу та бажання поспілкуватися з підлеглими, своєчасно виявити відхилення в поведінці та вжити профілактичні заходи.

Поза увагою залишається психологічна дезадаптація і надмірна емоційна вразливість багатьох працівників, для яких характерні невпевненість у завтрашньому дні, відчуття розгубленості, безпорадності, непотрібності, відсутності чітких моральних орієнтирів і переконань,

невміння самостійно визначити власну життєву позицію, побудувати свою поведінку відповідно до вимог об'єктивної реальності.

Проблемні питання

В організації діяльності служби мають місце окремі проблемні питання котрі не дозволяють в повному обсязі розкрити та реалізувати її потенціал, а саме:

- основною проблемою, яка стоїть перед службою психологічного забезпечення, є невідповідність кількості введених посад робочому навантаженню. Перевищення встановлених норм навантаження - на даний час на одного психолога в середньому припадає близько 700 працівників, що забезпечуються за зональним принципом і можуть проходити службу в декількох сотнях кілометрів від Головного управління, що фізично не дозволяє проводити індивідуальну роботу і якісно здійснювати психологічний супровід службової діяльності;

○ низький рівень матеріально-технічного оснащення Центрів (відсутність оргтехніки, фото та відеоапаратури, спеціально обладнаних приміщень тощо);

○ діагностичний інструментарій психологів не адаптований до вимог аварійно-рятувальних професій;

○ недостатньо налагоджена співпраця зі службами психологічного забезпечення МВС України, МНС Росії, дальнього зарубіжжя, інших відомств.

Не зважаючи на існуючі труднощі робота практичних психологів МНС України допомагає створювати та підтримувати здоровий морально-психологічний клімат у колективах підрозділів, проводити та забезпечувати чіткий відбір кандидатів на службу та до ВНЗ МНС України.

Перспективи розвитку служби психологічного забезпечення.

Враховуючи специфіку діяльності органів та підрозділів служби цивільного захисту України, ми пропонуємо на базі існуючих ЦПЗ та РОС створити Центри психологічного забезпечення, які складатимуться із двох секторів – сектора психологічної діагностики та сектора психологічного супроводження службової діяльності.

Функції секторів:

1. Сектор психологічної діагностики

– професійно-психологічний відбір кандидатів на службу;

- професійно-психологічний відбір кандидатів на навчання;
- вивчення психологічних особливостей кандидатів, які пересуваються на вищестоящі посади та при формуванні резерву кадрів на висунення на керівні посади;

- визначення сумісності молодих працівників та їх наставників.

2. Сектор психологічного супроводження службової діяльності

- проведення профілактичних заходів з персоналом МНС;
- вивчення морально-психологічного клімату у підрозділах;
- участь у службових розслідуваннях, вивчення причин та умов, що сприяли скоєнню правопорушень і визначення заходів профілактики;

- психологічна підготовка особового складу та підтримка її на належному рівні;

- психологічна реабілітація працівників МНС після перебування їх в осередку надзвичайних ситуацій;

- проведення соціально-психологічних тренінгів з працівниками, керівним складом, молодими фахівцями, курсантами учбового центру;

- надання психологічних консультацій працівникам.

Ефективне функціонування цих Центрів передбачає введення додаткових посад психологів у підрозділах МНС, укомплектування існуючих вакансій, що дозволить зменшити навантаження на одного психолога. Основний склад психологів буде розміщуватися в найбільш чисельних районних (міських) управліннях та відділах підпорядкованих територіальному органу. Психологи в районних управліннях та відділах підпорядковуються Центрам психологічного забезпечення Головних управлінь, що в свою чергу підпорядковуються відділу психологічного забезпечення та захисту населення Управління соціально-гуманітарної роботи та психологічного забезпечення.

Всі посади, що будуть введені в Центрах екстремальної та кризової психології протягом декількох років можуть бути укомплектовані випускниками ВНЗ МНС - фахівцями екстремальної та кризової психології.

Дана структура на наш погляд найбільш повно дозволить виконувати завдання, покладені на службу психологічного забезпечення.

Приведення штатних розкладів ГУ(У) МНС надасть можливість працевлаштувати випускників ВНЗ системи МНС, що підвищить ефективність психологічного забезпечення аварійно-рятувальних підрозділів.

Заключення

Служба цивільного захисту знаходиться в процесі становлення на якісно новий рівень діяльності. Психологічна служба МНС України є її невід'ємною складовою. Вищевикладені пропозиції нададуть можливість вдосконалити організаційну структуру психологічної служби, що в свою чергу сприятиме підвищенню іміджу серед інших психологічних служб, при виникненні надзвичайної ситуації дозволить надавати психологічну допомогу постраждалому населенню на європейському рівні, що сприятиме забезпеченню психологічної надійності персоналу при виконанні ним своїх професійних обов'язків.

Таким чином, за умов реалізації потенціалу психологічної служби МНС України значно зросте авторитет та імідж Служби Цивільного Захисту МНС України як в державі так і за її кордонами.

УДК 159.9.07.+159.942.

Анікеєнко М.І., викладач кафедри загальної та прикладної психології і педагогіки Навчально-наукового інституту права, економіки та соціології Харківського національного університету внутрішніх справ.

АНАЛІТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ

У статті відображений змістовний аналіз проблем, пов'язаних з визначенням поняття «емоційна стійкість». Проведено теоретичний аналіз поглядів вітчизняних і закордонних психологів на предмет емоційної стійкості і її ролі в діяльності, пов'язаній з екстремальними умовами. Матеріал, що міститься у статті, допоможе більш точно визначити провідні складові емоційної стійкості, що, у свою чергу, відкриє інший погляд на формування і закріплення адекватних форм реагування в екстремальних ситуаціях, які детермінуються емоційною сферою.

Ключові слова: емоційна стійкість, емоційна збудливість, емоційна ригідність – лабільність, емоційність, емоційно-вольовий компонент, емоційно-моторний компонент, емоційно-сенсорний компонент, емоційний стан, сила емоцій, нейротизм.

Актуальність проблеми. Працівники різних професій, що виконують свої службові обов'язки в умовах підвищеного ризику для життя, постійно зіштовхуються з небезпекою. Для роботи в таких умовах потрібна підвищена увага до емоційної стійкості співробітника. Недооцінка значимості цього фактора, може виявитися однією з

основних причин високого рівня травматизму, захворювань й зниження працездатності. Значне підвищення темпу життя, соціальні й політичні трансформації, збільшення екологічних, емоційних й інформаційних навантажень надають проблематиці емоційної стійкості особливе значення. Емоційна нестійкість залишається, як і десятиліття тому, однією з головних «проблем сторіч». Для зниження рівня травматизму, а також профілактики професійних захворювань, пов'язаних зі специфікою роботи, необхідний ретельний теоретичний аналіз робіт і досягнень, що існують в області психологічного знання, пов'язаного з діагностикою, формуванням і закріпленням у співробітників, що виконують свої професійні обов'язки в екстремальних умовах, належного рівня емоційної стійкості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основою для вивчення проблем емоційної стійкості є праці таких вчених, як П.К.Анохіна, С.П.Бочаровой, Ф.Д.Горбової, П.Б.Зільбермана, К.І.Ізарда, В.Л.Марішука, А.Е.Ольшаннікової, І.П.Павлова, В.М.Писаренко, В.А.Пономаренко, Г.Сельє, О.А.Сиротина, А.І.Черкашина, О.А.Чернікової та інш.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження: визначити детермінуючі фактори й критерії емоційної стійкості в працях сучасних психологів.

Завдання дослідження:

- Провести теоретичний аналіз проблем пов'язаних з визначенням емоційної стійкості в працях вітчизняних психологів.
- Вивчити основні підходи з визначенням емоційної стійкості в працях закордонних психологів.
- Проаналізувати розбіжності в поглядах на емоційну стійкість у роботах вітчизняних і закордонних психологів.

Нестійкість емоційної сфери особистості характеризується нестабільністю емоційного стану, що проявляється в частих коливаннях настрою, підвищеної збудливості, дратівливості, недостатній саморегуляції. Розглянемо визначення емоційних властивостей в аспекті стійкості - нестійкості.

Емоційна збудливість. «Спостерігаючи за різними людьми, – за А.Ф.Лазурським, – ми бачимо, що одне почуття, що їм властиво, починає проявлятися лише в тому випадку, якщо вплив умов досягає значної інтенсивності; тільки деякі незвичайні події здатні зруйнувати їхню байдужість і привести їх до стану певного порушення. Інші,

навпаки, при будь-якому невеликому приводі спалахують, наче порох, хвилюються, закипають, доходять до стану захопленості або подиву й т.п.» [11].

Емоційна збудливість може проявлятися в таких особливостях поведінки, як запальність, дратівливість. Стосовно до явища запальності К. Ізард [8] вважає за необхідне ввести поняття «емоційний поріг». Людина з низьким порогом емоції гніву більш запальна й частіше перебуває в цьому стані.

А.Ф. Лазурський [11] вважає, що про емоційну збудливість можна говорити лише в тих випадках, якщо всі почуття, якими людина володіє, виникають у неї з однаковою легкістю.

При аналізі теоретичних поглядів на предмет емоційної стійкості ми можемо відзначити, що емоційна збудливість відбиває загальну збудливість нервової системи, що обумовлена рівнем активації ЦНС. Так, А.А. Коротаєвим [10], який вивчав вплив емоцій на трудові операції у учениць профтехучилищ, показано, що особи зі слабкою нервовою системою (тобто легко збудливі) більш чутливі до негативних емоціогенних подразників, ніж особи із сильною нервовою системою.

Емоційна ригідність, що А.Ф. Лазурський визначав як: «той найбільший для даної людини відрізок часу, протягом якого емоція, що один раз виникла, продовжує проявлятися, незважаючи на те, що обставини змінилися й подразник припинив діяти». Емоційно ригідні відрізняються «в'язкістю» емоцій, їхньою стійкістю. Емоційна в'язкість пов'язана з фіксацією уваги й афекту на яких-небудь важливих подіях, об'єктах, психотравмуючих обставинах, на невдачах, що хвилюють індивіда. Нестійкість емоції, по А.Ф. Лазурському, проявляється в тому, що, незважаючи на її споконвічну інтенсивність, вона швидко слабшає й, зрештою, припиняється, переходить у стан спокійної байдужості. Якщо ж емоції в людині легко збудливі, то попередня емоція дуже швидко змінюється на іншу, ця інша - на третю й т.п. Відбувається швидка й різка зміна емоцій і настрою, характерна для людей істеричного складу характеру.

Емоційна лабільність властива особам з високим нейротизмом (тривожністю). Навпаки, низькому нейротизму властива емоційна ригідність [3]. Занадто виражена лабільність емоцій може ускладнювати відносини з оточуючими людьми тому, що особистість стає реактивною, імпульсивною, погано керує собою.

У структуру емоційної стійкості різні автори включають різні емоційні феномени, на що вказують Л.А. Аболін [1; 2], М.И. Дяченко,

В.А. Пономаренко [6] та ін. Так, деякі автори розглядають емоційну стійкість як «стійкість емоцій», а не функціональну стійкість людини в емоціогенних умовах. При цьому під «стійкістю емоцій» розуміються й емоційна стійкість, і стійкість емоційних станів, і відсутність схильності до частої зміни емоцій. Таким чином, в одному понятті об'єднані різні явища, які не збігаються по своєму змісту з поняттям «емоційна стійкість».

Для Т. Рібо [17], Е.А. Мілеряна [13], О.А. Чернікової [19, 20], М.А. Амінова [4] і ряду інших авторів емоційна стійкість тотожна емоційній стабільності.

Е.А. Мілерян пише, що під емоційною стійкістю треба розуміти й несприйнятливість до емоціогенних факторів (поряд зі здатністю контролювати й стримувати виникаючі астенічні емоції). М.Д. Левітін [12] зв'язує емоційну нестійкість із нестійкістю настрою, а Л. С. Славина – з «афектом неадекватності», що проявляється в підвищеній уразливості, замкнутості, упертості, негативізмі. Л.П. Баданіна, розуміючи під емоційною нестійкістю інтегративну особистісну властивість, що відбиває схильність людини до порушення емоційної рівноваги, включила до показників цієї властивості підвищену тривожність, фрустрованність, жахи, нейротизм. Деякі автори розуміють під емоційною стійкістю не емоційну нечутливість, а перевагу позитивних емоцій. Так, В.М. Писаренко [14], наприклад, розглядає емоційну стійкість як таку властивість особистості, що забезпечує стійкість стеничних емоцій й емоційного порушення під дією різних стресорів.

В інших випадках під емоційною стійкістю розуміють такий ступінь емоційного порушення, що не перевищує граничної величини й не порушує поведження людини і навіть позитивно впливає на ефективність діяльності. Наприклад, О.А. Чернікова пише, що «емоційна стійкість спортсмена виражається не в тім, що він припиняє переживати сильні спортивні емоції, а в тім, що емоції ці досягають оптимального ступеня інтенсивності» [19]. По В.Л. Маріщуку, емоційна стійкість являє собою здатність перебороти стан зайвого емоційного порушення під час виконання складної діяльності. В.А. Плахтиєнко і Ю.М. Блудов зв'язують із емоційною стійкістю надійність діяльності. На їхню думку, емоційна стійкість – це властивість темпераменту, що дозволяє надійно виконувати цільові завдання діяльності. Л. М. Аболін під емоційною стійкістю розуміє стійкість продуктивності діяльності, що здійснюється в напружених умовах [1; 2].

Емоційна стійкість – це єдність різних емоційних характеристик, які спрямовані на досягнення поставленої мети. Головним критерієм емоційної стійкості для багатьох учених є ефективність діяльності в неспецифічній для людини ситуації. Я. Рейковський [16] визначає емоційну стійкість як здатність емоційно збудженої людини зберігати певну спрямованість своїх дій, адекватне функціонування й контроль за проявом емоцій. Н. А. Амінів приписує високу емоційну стійкість тим особам, які «краще інших здійснюють контроль своїх особистих емоційних реакцій» [4].

К.К. Платонов [15] виділяє в емоційній стійкості наступні компоненти: емоційно-вольовий (ступінь вольового володіння людиною своїми емоціями), емоційно-моторний (стійкість психомоторики), емоційно-сенсорний (стійкість сенсорних вражень).

Ще один підхід до розуміння емоційної стійкості реалізує П.Б. Зільберман, що розуміє під нею «інтегративну властивість особистості, що характеризується такою взаємодією емоційних, вольових, інтелектуальних і мотиваційних компонентів психічної діяльності індивіда, які забезпечують оптимально успішне досягнення мети діяльності в складній емотивній ситуації» [7].

М.И. Дьяченко й В.А. Пономаренко розуміють емоційну стійкість як якість особистості й психічний стан, що забезпечує ефективне поведіння в екстремальних ситуаціях. На думку авторів, такий підхід дозволяє виявляти передумови емоційної стійкості, сховані в психічній динаміці емоцій, почуттів, переживань, а також установлювати залежність її від потреб, мотивів, волі, ступеня підготовленості суб'єкта, його інформованості й готовності до виконання тих або інших завдань [6].

З погляду Е.П. Ільїна [9], про дійсну емоційну стійкість можна говорити в тому випадку, якщо визначаються: час прояву емоційного стану при тривалій дії емоціогенного фактора, чим пізніше проявляються емоційні стани, тим вище емоційна стійкість; сила емоціогенного подразника, що викликає певний емоційний стан, чим більша повинна бути сила цього впливу, тим вище емоційна стійкість людини.

Про емоційну збудливість говорив і Б.М. Теплов, розуміючи під нею швидкість виникнення почуттів (емоцій) і їхню силу. В.С. Мерлін у темпераменті виділив дві властивості емоційності: емоційну збудливість; силу емоцій. Перша властивість означає емоційну чутливість, друга – енергетичну сторону емоції, що виникла.

Таким чином, П. Фресс, Б. М. Теплов, В.С. Мерлін відзначили в емоційності її динамічну сторону. С.П. Бочарова пропонує в широкому аспекті під емоційною стійкістю розуміти здатність управляти своїми емоціями, зберігати високу професійну працездатність, здійснювати складну або небезпечну діяльність без напруженості, незважаючи на емоціогенний вплив. Далі автор приводить більш вузьке визначення емоційної стійкості, позначаючи її як інтегративну полісистемну якість індивідуума, обумовлену змістом і взаємозв'язком його складових частин, що системно обумовлює продуктивність діяльності й адекватність поведіння в екстремальних стресових умовах [10].

У поглядах закордонних авторів на емоційну стійкість є відповідність поглядам вітчизняних психологів. Так П. Фресс [18] у якості головної характеристики емоційності виділяє емоційну нестійкість (невротичність), що характеризується чутливістю людини до емоціогенних ситуацій. Введене Р. Кеттелом поняття «афективна стійкість», під якою розуміється відсутність невротичних симптомів й іпохондричних проявів, спокій, стійкість інтересів є близькими, по суті, характеристиками даної Фрессом. Гилфорд розглядає емоційну нестійкість як легку збудливість, песимістичність, занепокоєння, схильність до змін настрою. На наш погляд, емоційна стійкість, за розумінням точки зору іноземних авторів, характеризується емоційною нечутливістю, невразливістю емоційної сфери особистості до дії емоційних подразників. У наведених характеристиках емоційної стійкості зроблений акцент на здатність контролювати емоційні реакції, що проявляється в терплячості, наполегливості, самоконтролі, витримці - все це забезпечує стійкість ефективності діяльності.

Загальні висновки. На наш погляд, не існує загальної емоційної стійкості. Для різних емоціогенних факторів стійкість буде різною. Тому коректніше було б говорити не про емоційну стійкість взагалі, а про стійкість особистості до конкретного емоціогенного фактору.

Проаналізовані нами, у даній роботі, основні теоретичні підходи у вивченні емоційної стійкості, дозволяють зробити нижче наступні висновки:

Між методологічними позиціями й науковими установками дослідників емоційної стійкості існує розбіжність у підходах до її вивчення: одні вивчають емоційну стійкість, розуміючи її як інтегральну властивість особистості (Мілерян Е.А., Марішук В.Л., Платонов К.К.), інші підкреслюють специфічність емоційної стійкості, приділяючи увагу

вивченню емоційної регуляції поведінки залежно від сили, знака, лабільності й змісту емоцій (Блудов Ю.М., Павлов І.П., Рейковській Я.), треті наголошують на вивченні вольового самоврядування як здатності переборювати зайве емоційне порушення при виконанні складної діяльності (Аболін Л.М., Чернікова О.А.), четверті бачать емоційну стійкість у резервах нервово-психічної енергії (Бочарова С.П., Маріщук В.Л.).

На наш погляд, підхід до розгляду емоційної стійкості як інтегративної, полісистемної якості особистості, обумовленої змістом і взаємозв'язками їх складених компонентів, при домінуючій ролі емоційного, які обумовлюють продуктивність діяльності й адекватність поведінки в особливих та екстремальних умовах, є найбільш прийнятним, і заслуговує більш пильної уваги надалі в теоретичному розгляді й експериментально практичному вивченні.

Проведений нами теоретичний аналіз підходів до визначення емоційної стійкості дозволить більш точно позначити поняття «емоційна стійкість», визначити провідні детермінанти й методи підвищення й закріплення адекватних способів реагування в неспецифічних для організму ситуаціях, у яких істотну роль відіграє емоційна сфера людини, що дозволить, у свою чергу, знизити рівень травмизму, захворюваності й втрати працездатності при виконанні робіт в екстремальних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Аболін Л.М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека: Монография. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1987. – 262 с.
- 2.Аболін Л.М. Эмоциональная устойчивость и пути ее повышения // Вопросы психологии. – 1989. – № 4. – С. 141 – 149.
- 3.Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии: Монография. – М.: Прагма, 1993. – 175 с.
- 4.Аминов Н.А. Психофизиологические и психологические предпосылки педагогических способностей // Вопросы психологии. – 1988. - №5. – С.71-77.
- 5.Бочарова С.П., Бандурка А.М., Землянская Е.В. Психология управления: Монография. – Харьков: Фортуна-пресс, 1998. – 464 с.
- 6.Дьяченко М.И., Пономаренко В.А. О подходах к изучению эмоциональной устойчивости // Вопросы психологии, - 1990, - № 1, - С. 106 – 112.

7. Зильберман П.Б. Эмоциональная устойчивость оператора. Очерк психологии труда оператора: Монография. – М.: Мир, 1974. – С.138 - 172.
8. Изард К. Психология эмоций / Пер. с англ. : Монография – СПб.: Питер, 1999. – 464 с.
9. Ильин Е.П. Эмоции и чувства: Монография. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.
10. Коротаев А.А. Психологические различия во влиянии эмоций при скоростном стрессе в лабораторной модели некоторых трудовых операций // Новые исследования в психологии и возрастной физиологии. – М., 1970, - №1. – С. 157–162.
11. Лазурский А.Ф. Очерк науки о характерах: Монография. – М.: Наука, 1995. – 207 с.
12. Левитов Н.Д. Психическое состояние беспокойства, тревоги // Вопросы психологии – 1969. – № 1. – С. 131 – 138.
13. Милерян Е.А. Эмоционально-волевые компоненты надежности оператора. Очерки психологии труда оператора: Монография. – М.: Наука, 1974, - 158 с.
14. Писаренко В.М. Роль психики в обеспечении эмоциональной устойчивости человека // Психологический журнал. – 1986. – Т. 7. – № 1. – С. 24 – 29.
15. Платонов К.К., Шварц Л.М. Очерки психологии для лётчиков: Монография. – М.: Экзамен, 1948. – 191с.
16. Рейковский Я. Экспериментальная психология эмоций / Пер. с польск. – М.: Прогресс, 1979. – 392 с.
17. Рибо Т. Болезни личности. Опыт исследования творческого воображения. Психология чувств: Монография. – Минск: Харвест, 2002. – 784 с.
18. Фресс П. Эмоции. Экспериментальная психология / Пер. с франц. – М.: Прогресс, 1975, Вып.V. - С. 111 – 195.
19. Черникова О.А. Исследование эмоциональной устойчивости, как важнейшего показателя психологической подготовленности спортсмена к соревнованиям // Психологические вопросы спортивной тренировки. – М.: Мир, 1967. – С. 3 - 13.
20. Черникова О.А. Соперничество, риск, самообладание в спорте. – М.: Физкультура и спорт. 1980. – 104 с.